

DOI [https://doi.org/10.32405/2308-8885-2023-4\(110\)-7-11](https://doi.org/10.32405/2308-8885-2023-4(110)-7-11)
УДК 051.37.01

Лариса Валеріївна Гонтова,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії та теорії музики
Дніпровської академії музики, м. Дніпро, Україна, dneprlara@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-5895-9036>

«ПОДИВИТИСЯ НА ТВІР ТІЛЬКИ З ЛІТАКА...»: ЕСТЕТИЧНЕ СПРИЙНЯТТЯ ЛЮДИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Іл. 1. Роберт Смітсон.
«Спіральна пристань». Юта, США

...Американський художник лендарту Роберт Смітсон, теоретик мінімалізму, який відкрив шлях до мистецтва землі, до нового осмислення ландшафту. Його життя раптово обірвалося в 35 років через катастрофу літака, на якому Смітсон облітав свою незакінчену роботу в Техасі (іл. 1).

естетики Д. Таунсенд підкреслює, що «естетика – це більше, ніж просто вивчення краси; це вивчення того, що звертається до наших почуттів, найчастіше у зв'язку з класифікацією, аналізом, оцінкою та розумінням мистецтва» [13]. Але емоційний світ людини ХХІ ст. суттєво відрізняється від типу почуттів, який був, наприклад, 50 років тому. Якщо Марк Ротко, відомий представник нефігуративного мистецтва, говорив: «Мене цікавить вираження базових людських емоцій – трагедії, екстазу, фатуму тощо» (іл. 2), то Герхард Ріхтер, німецький художник, який отримав титул рятівника живопису ХХІ ст., заявляв: «Я не дотримуюсь жодних задумів, <...> жодного спрямування. У мене немає <...> жод-

Іл. 2. Марк Ротко. «Білий центр»

Статтю присвячено актуальним питанням сприйняття мистецтва порубіжжя ХХ–ХХІ століть, які пов'язані зі зміною образу людини, її емоційності та тілесності, які опосередковано віддзеркалені мистецтвом. Акцентовано, що особливості художньої структури сучасного художнього мислення вимагають сьогодні від особистості певної множинності позицій стосовно будь-якого твору з урахуванням його маркованого індивідуального задуму. Пропозиції викладачам мистецьких дисциплін сформульовано в контексті інтерпретаційного педагогічного стилю, який є актуальним та продуктивним в умовах змінності освітніх стандартів та недостатньо значущого статусу мистецького циклу в соціокультурному просторі.

Ключові слова: естетичне сприйняття, постлюдина, виразність, фрагментарна особистість, закони природи та мистецтво.

«Хоч якими б гострими були мої переживання, якась частина мене – це спостерігач, який не поділяє цих переживань і тільки відзначає їх».
Генрі Торо

Сучасне мистецтво, зокрема музичне, дедалі більше змушене ставити питання: для якої людини воно існує? Людина, своєю чергою, замислюється, яку локацію треба обрати для сприйняття сучасного мистецтва: літак, концертний зал чи аскетичну кімнату? Адже, як унікальний посередник між нами та реальністю, мистецтво завжди залежне від певних вимог: народжене людиною, воно по суті є вимогою людини до самої себе бути вираженою, виявленою, втіленою в особливий предметності, яку надає

художня форма. Однак гострі дискусії у науковому міждисциплінарному просторі щодо сучасного типу людини породжують сумнів, чи є взагалі сьогодні потреба бути вираженим і виразним? І чи можна оперувати поняттям естетичного та пов'язаною з ним системою уявлень про мистецтво?

Згадаймо, що значення самого терміну «естетика» в перекладі з грецької означає «чуттєве пізнання», а у викладі А. Баумгартена, як відомо, саме естетика доводить досконалість емоційного пізнання світу [4]. У передмові до історії

Іл. 3. Герхардт Ріхтер. «Тьотя Маріанна»

ного завдання» [8]. Може тому, його образи, написані з сімейних фотографій, невиразні, туманні та розмиті, а пошук змісту, як результату виразності, для Ріхтера не має сенсу, бо все одно буде спричиняти страждання (іл.3).

Отже, виокремимо дуже важливу для сучасного викладача мистецтва проблему: з яким сприйняттям мистецтва ми сьогодні стикаємось, якщо воно, безумовно, віддзеркалює мистецтво ХХІ століття? І яку роль у цьому сприйнятті відіграє мистецтво минулого та які засоби його презентації учням?

Мета статті – визначити проблеми сприйняття сучасного мистецтва з позиції емоційності сучасної особистості.

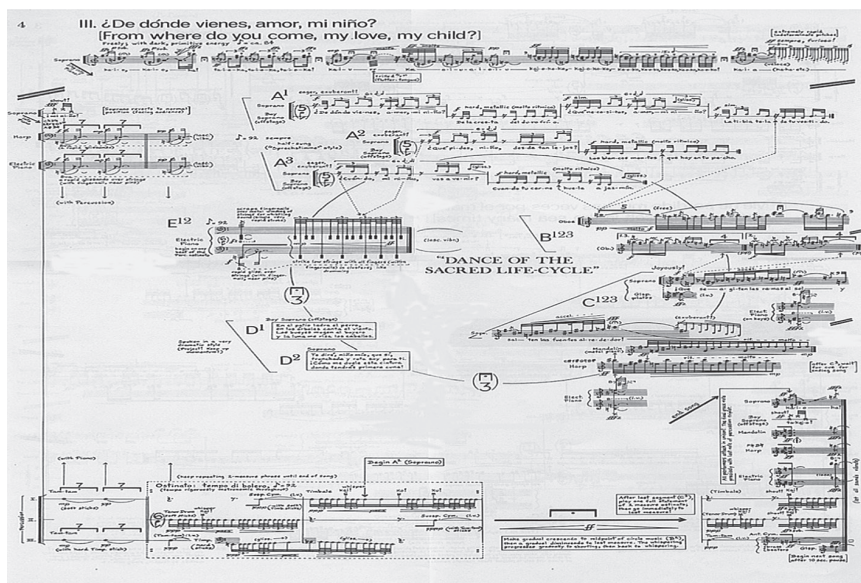
Позиція перша. Що криється за виразністю мистецтва? І чому мистецтво в певних проявах не намагається бути виразним сьогодні, а будує іншу структуру свого існування? Виразність так чи інакше пов'язана з емоційністю, що потребує глибшого погляду на природу емоцій, залучення нових досліджень, щоб усвідомити, як змінюються сьогодні емоції. У дискусіях щодо мистецької виразності знаходимо, що «емоція – це безпосереднє усвідомлення цінності, а у вираженні це усвідомлення досягає найбільшого задоволення. Емоція надає мистецтву вражальності, а виразність пропонує рішення, яке дорівнює завданню. Це рішення полягає в єдиному балансі між життям і мистецтвом, який може відкрити естетична теорія: за допомогою емоцій мистецтво безмежно малює життя, а за допомогою експресії воно досягає унікального статусу та цінності, що відрізняє його

від решти життя» [11, с. 67]. Твір мистецтва в такому контексті справді може бути завданням та його рішенням, яке виникає тільки на підґрунті відомої та необхідної дистанції між мистецтвом та життям. Безумовно: завдання та рішення, як наслідки – вчинки та дії людини – це непрямий вплив мистецтва, який має дуже складний та тонкий для розуміння шлях. Але це не звільняє ні науковців, ні викладачів від дослідження цього процесу в швидкоплинності сучасного життя.

Наприклад, психологи вважають, що мистецтво, зокрема музика, може впливати на розв'язання когнітивного дисонансу. Так, Л. Перловський, відомий дослідник музичного сприйняття та впливу, доводить, що саме ця потреба призвела до виникнення унікальної здібності людини сприймати та створювати музику: «...звільнення голосу від безконтрольної емоційності, необхідне для виникнення мови, повинно було супроводжуватися виникненням нової здібності. Ця здібність, що поступово розвивається в музиці, долає когнітивні дисонанси посиленням емоційності голосу. Тому одночасно з виникненням мови виникла і музика – посилено-емоційний голос...» [12]. Замислимося: музика виникає як певна контрольована емоція, що дозволяє її визначити та

передати певними засобами. Але ж це тільки одне з багатьох так званих естетичних рішень, яке надано не просто окремим твором, а цілим видом мистецтва. Попри те викладач стикається кожного дня з когнітивними дисонансами учнів і таким чином може актуалізувати будь-який твір для впливу на їх розв'язання або отримання позитивних наслідків. Це дуже схоже на те, чим займається, наприклад, арттерапія, але ж викладачі мистецтва можуть це зробити й іншими засобами з метою все ж таки досягти такого розуміння дитиною твору, яке змінює її.

Розглянемо одну з базових характеристик мистецтва ХХ століття, яка, на жаль, сприймається досить важко: це повна, абсолютна наближеність до природи, Всесвіту, яка реалізується на різних рівнях. Хіба це не є парадоксом? Адже природність повинна наблизити людину до мистецтва, а результат нерідко зовсім протилежний. Так, у відомому вокальному циклі американського композитора Джорджа Крама «Вічні голоси дітей» на вірші Ф. Г. Лорки, у першій частині під назвою «Хлопчик шукав свій голос», можна відчутти у звучанні жіночого голосу не просто пташиний спів, а пташині імпровізації, які свого часу відкрив ще Олів'є Мессіан. Сам склад циклу показовий щодо створення при-

Іл. 4. Дж. Крам. «Вічні голоси дітей», ч.1

Іл. 5а, б. Приклади біомімікрії

родних звуків: мецо-сопрано, дискант, гобой (також губна гармоніка), мандоліна, арфа, музична пила, електричний та іграшковий рояль та три перкусіоністи. Назва номера «Танець священного коловороту життя», в якому бере участь і танцівниця, уточнює цю спрямованість на корені людського існування. Тому і не дивними є такі нетрадиційні виконавські засоби, як спів у мегафон та у відкритий корпус рояля, glissando по струнах рояля, мікрохроматика в гобой, арфи, мандоліни. Нерідко інструменталісти не тільки грають, а й співають, кричать, шепочуть. Зрозуміло, що це є природним вираженням стану людини, його емоцій.

Наведемо і партитуру цієї частини (іл. 4), яка відображує природний вільний потік часу, який структурується звуковим потоком, тому тут немає звичних

ритмізованих нотних груп або підпорядкованих інтонаційності мотивів та фраз. Звукові потоки імітують природні, деінде злиті, звучання Всесвіту. Адже і на вулиці, і в лісі, і на березі моря ми чуємо безліч звуків, які не можливо розділити.

Чому ж це сприймається незвично, складно та вочевидь відноситься до так званої елітарної музики? На це питання сьогодні може бути багато відповідей, з яких зосередимся на одній: наше сприйняття сформоване за багато століть вишуканими художніми техніками, які створювали дистанцію між нами та природою. Це є продукт нашої опосередкованої діяльності. Подібне ж до твору Крама мистецтво, як правило, є авангардним, рухається у зворотному напрямку, тобто до *неопосередкованості* створення твору, що, однак, потребує певної техніки. Мета *неопосередкованості* змушує згадати положення щодо мистецтва Ганса Гадамера: «Довірлива інтимність, якою нас вражає творіння мистецтва, є разом із тим струсом та крахом звичного. Воно не тільки відкриває серед радості й грізного жаху стару істину: «це ти», – воно ще говорить нам: «ти повинен змінити своє життя!» [1]. Саме «струс та крах звичного» залишається актуальним щодо повернення, використання природного в сучасному творі. Взагалі таке використання у промисловості та дизайні має усталене визначення як біомімікрія, що продемонстровано нижче на прикладах (іл. 5а, б). Таким чином, мистецтво цілком перебуває в руслі згаданої тенденції, яка продовжує бути найактуальнішою та результативною. Про це чудово сказав Арво Пярт, один із найвпливовіших, одухотворених композиторів сучасності: «Ну скільки можна ковтати колючий дріт? (Мається на увазі сучасне радикальне мистецтво. – Л. Г.) Я природно став шукати зв'язок музики з тілом, з диханням. Не мляві якісь сентименти, а щось таке серйозне, таємне, інтимне. І вічне. Візьміть кохання. Адже не існує «модерне» кохання. Людина завжди має потребу в ньому – і дві тисячі років тому, і зараз».

Отже, щодо намагання сучасного мистецтва відтворювати будь-які природні закони, явища, структури тощо:

це важливе підґрунтя для викладача презентувати будь-який твір, який пропонує програма (якщо не бажаєте від неї відхилитися або її доповнювати) як обов'язкове віддзеркалення Всесвіту, того, що досить зрозуміле дітям. За умови того, що ми зможемо знайти цей зв'язок. І це не тільки «Ранок» Гріга або етюд Світославського. Створіть з цього пошуку цікавий квест, процес або те, що запропонують і самі учні. Наприклад, розгляньте традиційні орнаменти як аналог плинності навколишнього середовища, долучіть красиві висловлювання філософів на кшталт відомого «Все тече, все змінюється» у Геракліта, наведіть приклади форм руху та змін, відкритих сучасною наукою. Слухаючи сонату, а ще цікавіше – фантазію ре мі-нор чи до-мінор Моцарта з учнями, не поспішайте за стереотипами щодо його музики в надії, що це кращий шлях для її розуміння школярами. Навпаки, привідіться до фрагментів, які йдуть у швидкому темпі: чи знаєте Ви про моцартовську естетику, яка відкріє учням образні особливості буття людини у ХVІІІ столітті? У чому її сенс, що приховує така «бесіда»? А більш драматичні або інтимно-ліричні фрагменти розкрийте не тільки з позицій мови, розповіді, діалогу, сцени, а й з позицій тілесності людини, його пози та жестикуляції, коли йому сумно, самотньо.

Позиція друга. Наявність дуже індивідуалізованих задумів авторів, які ускладнюють або й зовсім унеможливають розуміння твору. Але висновки психологів говорять, що саме складність завдання чи інформації може дати особистості певного задоволення та відчуття росту. Ефект загадки, кросворда, задачі, яка не має рішення або має декілька варіантів рішення – все це може, незалежно від типу та ступеня розвитку особистості, принести радість та задоволення від відновлення так званого «частково прихованого повідомлення». Цей факт добре підтверджується і даними нейрофізіології (це можна визначити як «рішення перцептивної проблеми»), яка доводить, що наслідок ускладненого живопису, символічного чи абстрактного характеру, може бути підсвідомо більш привабливим для людини, ніж чистий реалізм.

Рис. 6. Джеймс Розенквіст на фоні свого панно

Коли людина стикається із дуже складним твором, мовою, яка викликає майже неприйняття та навіть образу на автора, роздратування, чи не маємо ми справу із так званою «прикордонною ситуацією», значення якої описав ще Карл Ясперс? Прикордонні ситуації – це частина людського існування, в якому присутні певні життєві потрясіння, коли людина опиняється перед лицем «аварії» повсякденного існування, відчуває критичну ситуацію, в якій розкривається справжній зміст буття. Світ повсякденності і своїх уявлень раптом зникає, що дає поштовх до справжнього переживання, «освянення екзистенції».

Знову поставимо питання: а чи важливо це для типу людини ХХІ століття? Адже численні дослідження особистості так званого постіндустріального суспільства характеризують її з боку тотальної фрагментації, наростаючої ціннісної дифузії [5], що віддзеркалено в поняттях «комп'ютерної людини», «множинного суб'єкта» тощо. Однією ж із головних характеристик постає «значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку людини. Людський мозок живе в двадцятому столітті; серце більшості людей – все ще в кам'яному» [7]. Отже, мистецтво «відповідає» на це відставання і тим, що намагається занурити нас у саму матерію природи, і тим, що водночас задає складні загадки, які спричиняють «струс звичайності». Усі зміни в нашому людському вимірі віддзеркалені мистецтвом. То чому воно для нас складне та незрозуміле?

Якщо ми бачимо зрушення в емоційному світі, то і проблема виразності

твору теж стає індивідуальною, вона вже не може бути обов'язковою. У так званої «фрагментарної» особистості відзначатиметься інверсія внутрішнього та зовнішнього, що дозволяє керувати її підсвідомістю за допомогою реклами або інших засобів агресивного впливу. Іншими словами, наш багатий внутрішній світ, здається, тепер «виражений» так: достатньо взяти участь у реаліті-шоу, довірливо розповівши на камеру про найпотаємніше, приховане, незрозуміле. Але будемо точними: йдеться не про вираження, а про виявлення, оприлюднення тощо. Нагадаю, що вираження в естетичному сенсі є збігом внутрішнього та зовнішнього в певній, зокрема художній, формі. Натомість зовнішній світ, у який нас по-

кликано обережно та відповідально вводити мистецтво, – тепер і без нашої згоди може стати частиною нашої душі. Інакше, як пояснити, що використана річ, наприклад, знаменита банка супу чи кока-коли у поп-арті називається «Автопортрет», а на панно Джеймса Розенквіста ми практично споглядаємо нову ієрархію світобудови, яка насувається важкістю світу речей (іл. 6).

Таким чином, пропоную викладачеві замислитися разом із учнями, як взагалі можливо спостерігати свої емоції, як їх коректно виражати та отримувати від цього відчуття повноти життя. Якщо немає такої потреби, – зробити для учнів власну добірку висловлювань, думок або висновків науковців щодо того, чи важливо виражати свої емоції, коли і в якій ситуації. Подивіться нарешті на «Джоконду»: то чому Леонардо надав їй такої емоційної багатозначності? А Едвард Мунк у відомому «Крику» – навпроти, максимально однозначний?

У даній статті є намагання поставити питання та шукати на них відповідь, особливо у практичному полі. Тому що дуже не хочеться, щоб і викладач мистецтва, і його учень, і будь-яка людина, яка спілкується з мистецтвом, а не проходить повз нього, були схожі на героя з фотовиставки (іл. 7).

Іл. 7. Людина, яка крокує повз «мистецтва» (фото з виставки)

Висновок. Роздуми в статті не ставили на меті надати ґрунтовні й конкретні методичні рекомендації вчителям, тому що автор звертався до вчителів-інтерпретаторів, які мають на мистецтво свій погляд. Але є необхідність визначитися щодо того, що усвідомлення сучасного мистецтва (і в його контексті несучасного) є не тільки поглядом у дзеркало, а й торканням до того, що обов'язково станеться і до чого треба бути готовими. Коли сьогодні мистецтво не виражає чогось, зокрема змісту, то воно існує поряд з нами в іншій формі, оскільки ми поступово змінюємо свої базові життєві характеристики. Безумовно, будь-яка культурна людина розуміє, що мистецтво – це шлях до нових можливостей, які вона сама може сконструювати за його допомогою. Але не треба і забувати, що на думку Бориса Гройса, «мистецтво складається з безперервного закриття перспектив та можливостей, а не відкриттів. Весь авангард та модернізм закривав одну можливість за іншою, тому в сучасному мистецтві панує такий песимістичний настрій» [3].

Отже, необхідність подальшого дослідження та усвідомлення на різних рівнях особливостей художнього сприйняття сучасною особистістю – гостра проблема, увага до якої фахівців різних галузей, особливо викладачів, може відродити справжню педагогіку мистецтва. На мою думку, не ображаючи чудових викладачів, які намагаються це робити кожного дня, вона все ж таки цього дуже потребує.

Перспективою подальших розвідок може стати аналіз авторських стратегій формування глядацького та слухачького сприйняття, подальшого поглиблення гуманітарних новітніх даних щодо структури емоційного світу сучасної людини та актуальних чинників впливу, а тому продовження теми статті – у наступних публікаціях на сторінках «Мистецтва та освіти».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Том 1: Герменевтика I: Основи філософської герменевтики. К.: Юніверс, 2000. 464 с.
2. Гройс Б. Конспект. URL: <https://supportyourart.com/stories/boris-groys-kyiv-art-week-lection/>.
3. Естетика. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І.

Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-18028>

4. Жень Цзя. Розвиток особистості як основа планетарного соціогенезу в інформаційну добу: дис. ... доктора філософії зі спеціальності 033. Філософія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 200 с.

5. Карпенко К. І. Постлюдина: pro et contra. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Філософія. Філософські перипетії*. 2012. Вип. 45. № 992. С. 14 – 19.

6. Полікарпов В. С. Лекції з історії культури: навч. посібник. Київ: Знання. 2006. 359 с.

7. Почхуа Л. Абстракціонізм і ліві радикали: Трагедії сучасності в живописі Герхарда Ріхтера. URL: https://birdinflight.com/pochemu_eto_shedevr-uk/20201214zhivopis-gerharda-rihtera.html

8. Фромм Ерік. Втеча від свободи / пер. з англ. М. Яковлев. Харків: КСД, 2019. 288 с.

9. Grau O. Virtual Art: From Illusion to Immersion. Cambridge, MA, The MIT Press Publ., 2004. 430 p.

10. Imagery in the 21st Century. Cambridge, MIT-Press, 2011. 416 p.

11. Jacques D. Schopenhauer, Philosophy and the Arts (ed.) New York: Cambridge University Press. 1996.

12. Masataka N. & Perlovsky L. I. Music can reduce cognitive dissonance. *Nature Preceedings*: hdl:10101/npre.2012.7080.1. 2012.

13. Townsend D. Historical dictionary of aesthetics. Lanham, Md.: Scarecrow Press. 2006.

References

1. Gadamer, H.-G. (2000). *Istyna i metod. Hermenevtyka I: Osnovy filosofskoi hermenevtyky* [Truth and method: Hermeneutics I: Basics of philosophical hermeneutics]. Kyiv: Yunivers.
2. Hrois, B. (2020). *Konspekt* [Synopsis]. Retrieved from <https://supportyourart.com/stories/boris-groys-kyiv-art-week-lection/>
3. Estetyka [Aesthetics]. (2009). I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak (Eds.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from <https://esu.com.ua/article-18028>
4. Zhen, Tszia. (2020). *Rozvytok osobystosti yak osnova planetarnoho sotsiogenezu v informatsiinu dobu*. (PhD dissertation, Kyiv).
5. Karpenko, K. I. (2012). *Postliudyna: pro et contra* [Post human: pro et contra]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Filosofiia. Filosofski perypetii*, 45(992), 14-19.
6. Polikarpov, V. S. (2006). *Leksii z istorii kultury* [Lectures on the history of culture]. Kyiv: Znannia.
7. Pochkhua, L. (2020). *Abstraktsionizm i livi radykaly: Trahedii suchasnosti v zhivopysi Herkharda Rikhtera* [Abstractionism and Left Radicals: Tragedies of Modernity in the Paintings of Gerhard Richter]. Retrieved from https://birdinflight.com/pochemu_eto_shedevr-uk/20201214zhivopis-gerharda-rihtera.html
8. Fromm, E. (2019). *Vtecha vid svobody* [Escape from freedom]. Kharkiv: KSD.
9. Grau, O. (2004). *Virtual Art: From Illusion to Immersion*. Cambridge, MA: The MIT Press Publishing.

10. Imagery in the 21st Century. (2011). Cambridge: MIT-Press.

11. Jacques D. (Ed.). *Schopenhauer. Philosophy and the Arts*. New York: Cambridge University Press. 1996.

12. Masataka N. & Perlovsky L. I. Music can reduce cognitive dissonance. *Nature Proceedings*: hdl:10101/npre.2012.7080.1. 2012.

13. Townsend, D. (2006). *Historical dictionary of aesthetics*. Lanham, Md.: Scarecrow Press.

Larisa Valeryivna Hontova, PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Music History and Theory, Dnipro Academy of Music, Dnipro, Ukraine, dneprlara@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5895-9036>

“Look at the work only from the airplane...”: Aesthetic perception of 21st-century man

The article is devoted to topical issues of perception of foreign art of the 20th-21st century, which are related to the change in the image of a person, his emotionality, and physicality, which are indirectly reflected by art. Several problems that arise due to the radical refusal of certain artists to create expressive works are highlighted, automatically leading to a review of the essence of the aesthetic and functioning of the work of art. In the example of the works of R. Smithson, G. Richter, M. Rothko, G. Crumb, D. Rosenquist, and M. Motokovich, the reflections on the process of mirroring the evolution of the emotions of the modern posthuman, which is one of the factors of the emergence of a plurality of artistic ideas and forms of their embodiment, are developed. The attempt of modern art to get closer to natural laws causes a paradoxical reaction of misunderstanding due to the growing uncertainty of values and authorities in contemporary culture. It is emphasized that the aggravation of the problem of perception and understanding of modern art results from a new type of person of the post-classical era and the state of his feelings. Also considered is the complication of artistic expression of contemporary work as a solution to a perceptual problem, which gives a person exceptional satisfaction and a sense of personal growth. It is emphasized that the peculiarities of the artistic structure of modern artistic thinking require a specific diversity of positions regarding any work from a contemporary personality, taking into account its marked individual intention. Proposals for teachers of art disciplines are formulated in the context of an interpretive pedagogical style, which is relevant and productive in the conditions of the mobility of educational standards and the insufficiently significant status of the art cycle in the socio-cultural space.

Keywords: aesthetic perception, posthuman, expressiveness, fragmentary personality, laws of nature and art.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.